

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Sur.} 791

Title: *Prachheda*
Shanti Tippi

791

791

अवचेदक निरुक्ति टिप्पणी (by जगदीश)

Awachhedaka Nirukti Tippi	Title
Jagadish	Author
	Editor
	Year, Vols.
	Publisher
791	Remarks

॥ श्री ॥ इहानवबेदकमित्यत्रावबेदकत्वं अवबेदकत्वपदार्थः ॥ विशिष्टसत्तात्वसमनियतस्य सत्तात्वस्य लघुनोपनिबिद्धिभावावस्य प्रतिपे
 गितावबेदकत्वं गुणदावपिसत्तानास्तीति प्रतीतिप्रसंगात् ॥ पृथिवीसमवेतत्वासमनियतस्यापि वसमवेतत्वस्य पृथिवीसमवेतभावप्रति
 योगितावबेदकत्वं अनतिप्रसंगात् ॥ एवं घटरूपत्वस्यासमनियतमपि रूपत्वव्यधिकरणसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नघटरूपायनावस्य प्रतिपे
 गितावबेदकत्वं अतः समनियतमपि किंचित्करं पस्यावबेदकत्वस्वीकारेति प्रसंगाभावात् ॥ स एवावबेदक इत्याशयेनाह ॥ संभवतीति ॥ अतिप्रसंगा
 दनापादके जघी संभवतीत्यर्थः ॥ प्रमेयधूमत्वस्य तादृशप्रतिपेगितावबेदकतापर्याप्तधिकरणधूमत्वानतिरेकादेह ॥ कंबुग्रीवेति ॥ नच कंबु
 ग्रीवामत्वं कंबुग्रीवादिव्यक्तिरेव सावप्रत्येकं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतिपेगितावबेदकैवेति कुतो ॥ तिव्याप्तिरिति वाच्यं ॥ परंपर्यासंस्थानगतकंबु
 ग्रीवात्वादिजातिमत्वस्यैव साध्यतावबेदकत्वात् तस्य परंपर्यात्वे दकत्वकल्पनामपेक्षया घटत्वेव साक्षात्तयात्वादिनिभावः ॥ ननु पृ
 थिवीत्वतेजस्वादिनासां कर्पात्पटत्वं यदि नानातदानेकमपि घटत्वं कंबुग्रीवादिसत्वसमनियतमनयाह ॥ आणेत्येति ॥ आणग्राह्यगुणत्वपेक्ष
 याजाघवेन ग्राह्यगंधत्वस्यैवावबेदकत्वं बोध्यं ॥ अन्यथा परमाणुगंधत्वेन सह प्राणग्राह्यगुणत्वस्य समनियतत्वाभावाज्जघत्वस्यैव प्रतिपे
 गितानवबेदकत्वात् इति भावः ॥ अत्र प्राणग्राह्यगुणत्वं प्राणग्राह्यत्वे सति गुणत्वाप्यपेक्षजातिमत्वं तेन गंधत्वस्य लघोः समनियतत्वात्
 र्यमिति अपि कश्चित् ॥ अपि चारिणि प्रमेयत्वादेनापीति ॥ तादृशप्रतिपेगितायाः तत्र घटित्वावच्छिन्नभाववद्वृत्तित्वमपि नेत्यर्थः ॥ तेन ता
 दृशप्रतिपेगिताप्रतिपेगिकाभाववद्वृत्तितया धूमत्वादेरवबेदकत्वाभावादिप्रसंगसंभवात् स्वरूपसंबंधात्प्रिकाया इत्यस्य न वैयर्थ्यं
 नवाग्निसंयंत्रविशेष इति ध्येयं ॥ स्वरूपसंबंधात्प्रिकाया इति ॥ प्रतियुक्तिमित्रत्वे हेतुः तत्र दभावप्रतिपेगिगुणयस्वरूपाया इति तदर्थः ॥ त
 त्वप्रतिपेगिमात्रस्वरूपत्वे सामान्याभावविशेषाभावयोः प्रतिपेगितयोरविशेषापत्तेरिति ध्येयं ॥ धूमत्वादेरपीति ॥ तथा च धूमवान्बहोरि

जा ग०

न्यादौ व्याप्तिरक्षणतिव्याप्तिरिति नावः॥ नचेति वाच्यमित्यग्रेणान्वितं॥ तथाविधेति॥ यत्किंचित्पदं व्याप्य वृत्तिसाध्यकस्य जीयलक्षणमिवाये
ण॥ तथाच तथाविधो हेतुसमानाधिकरणो यो यत्किंचिदभावस्तत्प्रतियोगितात्वावच्छिन्नाभाववदवृत्तित्वेन तत्रार्थः॥ तथाविधाभावा यप्रतियोगि
तासामान्यभूतत्वमप्रसिद्धं सर्वस्यैव वस्तुनः तादृशयावत्ताद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगितावत्तादत उक्तं यत्किंचिदिति॥ समुत्ति यताभावयोरे
कानुपगमाच्च घटादिसामान्याभावस्यैव घटीयादिसंयोगसंबंधेन प्रमेयादिसामान्याभावतया पुनर्नाप्रसिद्धिः एकधर्मावच्छिन्नार्थकं चेकप
दं व्याप्य वृत्तिसाध्यकस्य जीयनिरुक्तमिवाये एतथाविधैकधर्मावच्छिन्नाप्रतियोगिता तत्सामान्यभूतत्वमिति योजनया यत्प्रतियोगि
ताया अवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमतस्तत्प्रतियोगिताया अवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यभूत्या वृत्तित्वं
तत्रार्थ इति वस्तुगतिः॥ एकपदं शृंगग्राहकतया तदभावप्रवेशार्थमिति रितं वचः॥ तद्विवेको हेतुसमानाधिकरणप्रवेशस्य वैयर्थ्यादिति ध्ये
यं॥ यद्यपि प्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादौ समवायेन साध्यतायां व्याप्तिवारिण्यातिव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितासामान्यभूतत्वाप्रसिद्धिः॥
तादृशभावांतरस्य निरुक्तप्रतियोगितानवच्छेदकतायाः प्रमेयत्वे सत्वात् तथापि तादृशयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितात्वं यद्वर्माप्यपकता
वच्छेदकतत्वं विवक्षितं॥ अस्ति च प्रमेयत्वयापकत्वं प्रमेयसामान्याभावप्रतियोगितायामित्यदोषः॥ तत्॥ अवच्छेदकत्वं॥ अत एवेति॥ यत्किंचि
देकाभावव्यक्तेः प्रवेशादेवैवार्थः॥ यदिसामान्याभावो नास्ति तदावहिमस्ति घटतद्व्याभावप्रतियोगितासामान्यभूतधर्मांतरे वर्तमानतया धू
मत्वस्य निरुक्तावच्छेदकत्वं न स्यात् इति व्याप्तिरक्षणतिव्याप्तिरित्यस्यार्थमेव सामान्याभावः साध्यपिष्यत इति॥ तथाच धूमसामान्याभावस्यै
व हेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोगितासामान्यभूतघटादाववृत्त्या धूमत्वस्यावच्छेदकत्वमिति भावः॥ ननु तादृशप्रतियोगिताया अन्यून
वृत्तित्वं वाच्यं॥ वह्नित्वं तु न घटवृत्तितादृशप्रतियोगितान्यूनवृत्तत आदे॥ ता एता एतेति॥ अतिप्रसंगादिति॥ तथाच व्याप्तिरक्षणसंभव इ

रामः

तिभावः॥ एतेनेत्यादिकाचित्कः पाठः॥ तत्र एतेन ता एता एतेभ्यो भावमाहायदत्तदोषेण सामान्याभावप्रतियोगित्वमेकमेव समस्तप्रतियो
गित्वमिति तदनतिरिक्तवृत्तेर्धूमत्वं अतो नोक्तातिव्याप्तिरिति प्रगल्भोक्तं पश्यति॥ अत एवेति॥ उक्तरीत्या वह्नित्वादाववच्छेदकत्वप्रसंगादेव
त्यर्थः॥ ननु प्रतियोगितानवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वं स्वरूपसंबंध एव बोध्यं॥ स्वावच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वेनैव साध्यतावच्छेदकं पुनर्विशो
षणीयं अतो गुरुधर्मेण साध्यतायां नातिव्याप्तिरत आह॥ लघुरूपेति॥ ननु घटवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिभियेव गुरुरूपेण साध्यता
यामतिव्याप्तिभिरपि प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावघटितं लक्षणं वाच्यं अतस्तदपि पश्यति लघुरूपेत्यादिना इत्यपि कश्चित्॥ वह्नित्वादिल
घुरूपसमनियतं यत्प्रमेयवह्नित्वादिकं तादृशेण साध्यतायां धूमादावव्याप्तिरित्यर्थः॥ प्रतियोगितावच्छेदकेति॥ हेतुसमानाधिकरणभावप्र
तियोगिताया यदवच्छेदकं तदभाववदवृत्तित्वस्य भूतस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन विवक्षितत्वादित्यर्थः॥ अत्र च येन संबंधेन प्रतियोगिताव
च्छेदकत्वं तेनैव तदभावो ग्राह्यः॥ तेन धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य घटत्वादेः कालिकादिसंबंधिनाभाववत्त्वात्मादौ वह्नित्वादेः सम
वायेनावृत्तावपिनोक्तावच्छेदकत्वं न बाधमत्वादेः संयोगादिसंबंधेन स्वाभाववतिसमवेतत्वेऽपि अवच्छेदकत्वहानिः॥ यत्तु साध्यतावच्छेदकताघ
टकसंबंधेनैव तदभावो ग्राह्य इति तदुक्तं॥ धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेषवान्ब्रूहेदित्यादावतिव्याप्तेः लघुतया हेतुमन्निष्ठतादृशप्रमाविशेष्याभा
वप्रतियोगितावच्छेदकीभूतस्य धूमत्वादेः स्वरूपसंबंधेनाभाववति धूम एव तादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य वृत्तेः॥ तदवृत्तित्वं च स्वरूपसंबंधेन
तद्वृत्तिसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनावर्तमानत्वं नातो धूमत्वाभावस्यैव कालिकसंबंधेनाधिकरणधूमे समवायेन स्वरूपसंबंधेन वत
राश्रये स्पष्टादौ कालिकतया धूमत्वस्य वर्तमानत्वेऽप्यवच्छेदकत्वहानिः॥ न व समवायेन प्रमेयस्य साध्यतायां भावत्वादतिव्याप्तिः प्रमेयत्वरूप
स्यावच्छेदकस्याभावाप्रसिद्ध्या प्रमेयाभावस्य लक्षणघटकत्वादिति वाच्यं॥ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्वर्मान्यूनवृत्तित्व

जाग०

स्यैव विवक्षितत्वात् ॥ अतएव समवायेन सत्ताश्रयस्य साध्यतायामपि तादृशा वहेदकी भूतस्य सत्त्वस्याभाववति साध्यता वहेदकता घटकी भूत
समवायेन वृत्तेरत्र सिद्धवपि भावत्वादिहेतौ नातिव्याप्तिः इदं तु विनियते ॥ तादृशप्रतियोगिता वहेदकानतिरिक्तवृत्तिभिन्नत्वापेक्षया न अर्थद्वया प्रवे
शेन लाघवात्तादृशा वहेदकया वृत्ततत्त्वात्पेकातिरिक्तवृत्तित्वसाध्यता वहेदकस्य विशेषणं वक्तुमुचितमिति ॥ ननु धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगि
ता वहेदकपदस्यादिनिष्ठता एता एते न यत्वं यावत्वात् दनतिरिक्तवृत्त्येव बहिर्वाहिकमिति व्याप्तिजन्यमसंभवीत्यत आह ॥ स्वसमानेति ॥ स्व
मनतिरिक्तवृत्तित्वेनाभिमतं ॥ तथा च स्वसमानवृत्तिकं यदेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता वहेदकं तदनतिरिक्तवृत्तित्वमर्थः ॥ यावत् स्ववह्नित्वया
पकत्वेपि बहिर्वाहिकसमानवृत्तिकत्वाभावादेव न तस्य तादृशा वहेदकत्वमिति भावः ॥ ननु स्वसमानवृत्तिकत्वं स्वान्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं ॥ तथा च व
ह्निनिष्ठयावत्तादेरपि समवायादिना बहिर्वाहिकसमानवृत्तिकत्वमेवात आह ॥ तत्त्वेनेति ॥ स्वपर्याप्तीति ॥ न च बहिर्वाहिकपर्याप्त्यधिकरणे यावत्पेव
बहिर्वाहिकयावत्तादेः पर्याप्तत्वाद्बहिर्वाहिकस्या वहेदकत्वं दुर्वारमिति वाच्यं ॥ स्वपर्याप्त्यवहेदकधर्मा बहिर्वाहिकपर्याप्तिकत्वे स्यात्कत्वात् बहिर्वाहिकपर्याप्त्य
वहेदककी भूततद्बहिर्वाहिकत्वेन यावत्तादेरपर्याप्तत्वात् ॥ न चैव मनतिरिक्तवृत्तितांशस्य वैयर्थ्यं ॥ बहिर्वाहिकपर्याप्त्यवहेदकधर्मा बहिर्वाहिकपर्याप्तिकं
तत्र बह्यन्यतरत्वादिकमाशयद्बहिर्वाहिकस्यापि पारिभाषिका वहेदकत्वापत्तेरिति भावः ॥ यावत्तादिकमिति ॥ आदिना ता एता एते न यत्तादिसंग्रहः
॥ नतयेति ॥ न बहिर्वाहिकपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तिकत्वमित्यर्थः ॥ ननु पर्याप्तिः समवायः स च ता एता एते न यत्तादिवत्प्राप्त एवेत्यत आह ॥ पर्या
प्तिश्चेति ॥ एको घट इति ॥ एकमात्रवृत्तिधर्मा वहेदकघटत्वस्य पर्याप्तिं दर्शयितुं ॥ इमो घटवित्युभयवृत्तिधर्मा वहेदकैव बहिर्वाहिकपर्याप्तिं दर्शयितुं च
न्यथा बहिर्वाहिकत्वानिति प्रतीत्यो रविशेषप्रसंगादिति भावः ॥ न चायमेक इत्यादि प्रतीतेः समवायेनैवोपपत्तावेकत्वबहिर्वाहिकत्वादेः पर्याप्तिसंबंधमा
नाभावात्तादृशसाध्यताया व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरिति वाच्यं ॥ इदं ता वहेदकवृत्तिवह्नित्वमेकत्वं च पर्याप्तं न तु बहिर्वाहिकत्वमित्याद्यनुभववत्तादेव तदस्य

पगमादिति भावः ॥ व्यासज्यवृत्तिवत्तदन्वयान्वयतरूपेणैव समानवृत्तिकत्वात्तापि बहिर्वादिवा रासं भवेत्स्वपर्याप्तीत्यादिपर्यंतानुधावन
स्य प्रयोजनमाह ॥ त्रित्वादि कृमिति ॥ तथा च धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगिता वच्छेदकस्य बहिर्धूमघटत्रितयत्वस्य व्यासज्यवृत्तितया स्वसमानवृत्ति
कस्य तस्यैवानेति रिक्तवृत्तिवत् बहिर्धूमो भयत्वस्यापातिरिति तादृशेण समानवृत्तिकत्वात्तौ तु बहिर्धूमो भयवान् धूमादित्यादावेव व्याप्तिवत्ता
व्याप्तिः स्यादिति भावः ॥ यद्यपि तात्पर्यं तात्पर्यं भयत्वा बहिर्धूमो भयत्वस्य प्रतियोगिता वच्छेदकता घटकः संसर्गः पर्याप्तिरेव न तु समवायः तात्पर्यं
त्रसत्वे पि तात्पर्यं तात्पर्यं न यं नास्तीति प्रतीतिः ॥ तथा च प्रतियोगिता वच्छेदकता निर्वाहकः पर्याप्ति संबंधेन तादृशो भयत्वाद्यभाववृत्तिप्रत्येकव
हो वृत्तिमत्त्वादेव बहिर्वादेरवच्छेदकत्वात्संभवात् स्वसमानवृत्तिकेति व्यर्थं ॥ तथा च प्रत्येकवहो पर्याप्ति संबंधेनापि न तात्पर्यं तात्पर्यं भयत्वादेर
भावः ॥ किंतु घटादेव ॥ अन्यथा तत्संबंधेन प्रत्येका वृत्तिधर्मस्य तत्संबंधेन समुदाया वृत्तिवन्नियमात् उभयत्रैव प्रत्येकवृत्तिभावसत्त्वादिमो
न बावित्यपि प्रतीत्यापत्तेः ॥ न चैवमयं बाविति प्रत्यक्षप्रतीतिः प्रमास्यात् एकव्यक्तावपि द्वित्वस्य पर्याप्ति संबंधेन सत्त्वादिति वाच्यं ॥ मूलावच्छिन्ना
वृक्षः कपिसंयोगीत्यादि प्रतीतिर्मुलावच्छेद्यसमवायेन कपिसंयोगाद्यवगाहित्वबहुक्तप्रतीतिरपि इदं तावच्छेद्यपर्याप्ति संबंधेनैव द्वित्वा
वगाहितया प्रमात्वायोगात् एकव्यक्तेरिदं तावच्छेद्यपर्याप्ति संबंधेन द्वित्वरहितत्वात् ॥ अत एवायं न बावित्याकारकप्रतीतिः प्रमात्वं मुपपद्य
ते इदं तावच्छेद्यपर्याप्ति संबंधेन यो द्वित्वस्याभावस्तद्वत्तदवगाहित्वात् ॥ न च इदं तावच्छेद्यपर्याप्तिप्रसिद्धिः ॥ एकत्वबहिर्वादी तत्त्वो जभ्यात्
एकत्वं बहिर्वादी तत्त्वो जभ्यात् ॥ न चैकस्य द्वित्वपर्याप्तिप्रसिद्धिः ॥ न चैकस्य द्वित्वपर्याप्तिप्रसिद्धिः ॥ न चैकस्य द्वित्वपर्याप्तिप्रसिद्धिः ॥ न चैकस्य द्वित्वपर्याप्तिप्रसिद्धिः ॥
एवमत्र घटाविति प्रतीतिः प्रमास्यादिति वाच्यं ॥ तत्तद्गृहनिष्ठघटे घटवत्त्वावच्छेदेन तद्गृहवृत्तिवत्तिरहात् घटवत्त्वावच्छेदेन तद्गृहवृ
त्तिवत्तावगाहिन्याः प्रोक्तप्रतीतिर्भ्रमत्वात् ॥ अत एव घटो न तद्गृहनिष्ठावित्याकारकधीस्तत्र प्रमात्तद्गृहस्थितस्यापि घटस्य घटवत्त्वावच्छे

जाग०

बंधत्वे विनिर्वायान्निःपर्वतादेरुत्पत्तिकालावच्छेदेन संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमसामान्याभाववत्त्वान्नबधूमत्वविशिष्टस्य संबन्धत्वान्न
संबन्धस्वविशिष्टसामान्यकंगगनत्वादिकमुपादायधूमवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तिरतः प्रतियोगिबधिकरणत्वेन तदवच्छिन्नाभावो वि
शेषः प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबन्धीतदवच्छिन्नाभाववानुप्रास्यरतितुपर्यवसितायः तेन सं
योगसंबंधावच्छिन्नधुमाभावस्यैवधूमवत्त्वतादौ समवायादिसंबन्धेन प्रतियोगिबधिकरणत्वेपि धूमत्वस्य नोवच्छेदकत्वहानिः न वा प्रत्यय
रत्वादित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यत्तद्विनिर्वायत्वत्वेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वेन तदवच्छिन्नाभाववतिगुणद्वयत्वत्वविशिष्ट
स्यासत्त्वव्याप्तिः वस्तुनो निरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणत्वमेव तदवच्छिन्नाभाववतः साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन वाच्यः न तु प्रतियोगितायास्तत्त्व
बंधावच्छिन्नत्ववृत्त्यनिर्वायकसंबन्धेन साध्यतायास्तत्त्वबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताप्रसिध्याभ्यामिप्रसंगादिति ध्येयं न व घटवान्महाकालत्वादि
त्यादौ तादृशप्रतियोगितावच्छेदकं पद्मगनत्वं तदवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिविषयधिकरण्याप्रसिध्याभ्यामिप्रसिद्धिरिति वाच्यं अत्रापि साध्यतावच्छेद
कसंबन्धसामान्यतादृशधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वयद्यनुयोगिकत्वो न याभावस्तदसंबन्धत्वस्य विवक्षितत्वात् तदसंबन्धत्वमपि साध्यतावच्छेद
कसंबन्धेन बोध्यं तेन घटत्वाद्यवच्छिन्नाभाववतिघटत्वगगनत्वादिविशिष्टस्यापि यथा कथं विज्ञातव्यमिति संबन्धतयानपारिभाषिकावच्छेदका
प्रसिद्धिनिबंधनो व्याप्तिक्षणसंभवः धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्त्वद्वित्वाद्यवच्छिन्नाभाववतिवद्वित्वविशिष्टस्य तत्त्वद्वैत
संबन्धत्वात् वद्वित्वात्सादित्यादौ वद्वित्वमप्यवच्छेदकस्यात्तज्जतः सामान्यपदं ननु कालिकादिसंबन्धेन यजगनत्वादिविशिष्टघटादित्यता
दृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतगगनत्वाद्यवच्छिन्नाभाववतिसाध्यताघटकसंयोगादिसंबन्धेन संबन्धतात्पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिध्याया

रामः

व्याप्तिक्षणसंभवः न व साध्यतावच्छेदकताघटकसंबन्धेन स्ववैशिष्ट्याभिधानान्नैष दोषः पुरुषनिष्ठसंयोगसंबन्धेन दंडवतः कालि
कविशेषणतया साध्यतायामहाकालत्वादित्यादौ व्याप्तिपक्षे गगनत्वादेः पुरुषनिष्ठसंयोगसंबन्धेनावस्थापारिभाषिकावच्छेदकाप्र
सिद्धेः न व हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं यादृशसंबंधावच्छिन्नतेनैव संबन्धेन स्ववैशिष्ट्याभिधानात् घटत्वगगनत्वादौ पा
रिभाषिकावच्छेदकत्वं सुलभमिति वाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान् वहिरित्यादौ साध्यतावच्छेदकमप्युपलघाधूमत्वस्यैव सम
वायेन हेतुमन्निष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतया समवायेन धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वस्याहेत्यातस्य पारि
भाषिकावच्छेदकत्वान्न व प्रसंगात् न व साध्यतादृशप्रतियोगित्वयोरन्यतरावच्छेदकताघटकसंबन्धेनैव स्ववैशिष्ट्यस्य विवक्षा
नोक्ता व्याप्तिव्याप्त्योः प्रसंग इति वाच्यं तादात्म्येन धूमवतः संयोगेन साध्यतायाश्च यत्तादावतिव्याप्तिपक्षे धुमापेक्षया लघुत्वेन
हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धूमत्वं तदवच्छिन्नाभाववतिप्रतियोगितावच्छेदकताघटकसमवायसंबन्धेन धूमविशिष्टस्य पर
माणोः साध्यताघटकसंयोगसंबन्धेन संबन्धतया धूमस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति चेदत्राहुः यद्यसंबन्धेनैव धर्मविशिष्ट
सामान्यनिरुक्तधर्मावच्छिन्नाभाववतिसाध्यतावच्छेदकसंबन्धेनासंबन्धतत्त्वबंधेन तत्त्वबंधावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नयत्साध्यतावच्छेद
कताघटकसंबंधावच्छिन्नविशेष्यत्वं तदवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य विवक्षितत्वात् न केपि दोषः समवायेन वहित्वावच्छिन्नवि
शेष्यतायाः स्वरूपादिसंबन्धेन गगनत्वादिविशिन्नविशेष्यताभिन्नतादेवावच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनासंभवव्युदासादिति न चैवमपि वि
शिष्टसत्तावाज्ञातेरित्यादावतिव्याप्तिः तादृशव्यवस्थाभाववत्त्वपि गुणद्वयविशिष्टसत्त्वस्य संबन्धतात्त्विकस्य तादृशधर्मावच्छिन्नाभावव

जाग०

संबंधः

विशेषसंबंधितानवच्छेदकस्यविवक्षया कथंचित्तदारेणैपिसत्तावान्भावत्वादित्यादावतिव्याप्तिः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नाभाववतिसामान्यादिसाध्यताघटकसमवायसंबंधेनसंबंधितप्रसिद्धेः सत्तात्वस्यनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावात्॥ नचसाध्यतावच्छेदकसामान्येतरवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वाभावावस्तत्त्वविवक्षितमिति नोक्तदोषः॥ तथासतिप्रमेयधूमवान्वहेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः धूमत्वघटिततादृशोभयत्वमपेक्षप्रमेयधूमत्वघटिततादृशोभयत्वस्यगुरुतयातदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरित्यस्वरसादाह॥ स्वविशिष्टेति॥ स्वपारिभाषिकावच्छेदकत्वेनानिमित्तं॥ तथाचहेतुसमानाधिकरणतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकयद्विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकस एवपारिभाषिकावच्छेदकः तदन्यत्वंसाध्यतावच्छेदकेविशेषणमितिभावः॥ अत्रचस्वविशिष्टस्यसंबंधित्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनग्राह्यतेनप्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्येवयथाकथंचित्संबंधेनयत्स्वविशिष्टस्यसंबंधितनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिनपारिभाषिकावच्छेदकत्वाप्रसिद्धिः अभावश्चात्रप्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः॥ तेनघटत्वाद्यवच्छेदकमात्रस्येवस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्ध्याबहिर्मान्धूमादित्यादौनाव्याप्तिः॥ प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोग्यसंबंधित्वस्वविशिष्टसंबंधिनोविशेषणंदेयमितितुफलितार्थः॥ तेनाभावमात्रस्येवयथाकथंचित्कालिकारिसंबंधेनप्रतियोगिनः संबंधिनिष्ठतावपिनक्षतिः॥ नचाहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतस्यविवक्षितसत्तात्वादेः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपिसत्तावान्जातेरित्यादावव्याप्तिः तादृशभावप्रतियोगित्वत्साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नग्राह्यतेनघटत्वादेरपिस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसमवायाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिनबहिर्मान्धूमादित्यादाववच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनोदोषः॥ वस्तुतः पूर्ववदिहापिसाध्यताव

रामः

वच्छेदकसंबंधेननिरुक्तप्रतियोग्यसंबंधित्वमेवस्वविशिष्टसंबंधिनोवाच्यं॥ तेनवृत्त्यनियामकसंबंधेनसाध्यतायांतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धावपिनाव्याप्तिः॥ ननूक्तस्यपारिभाषिकावच्छेदकयस्यप्रवेशोमूलोक्तप्रतियोगिव्यधिकरणपदस्यप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणतार्थक्यत्वंविफलंहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यप्रत्ययत्वादेर्विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादेर्विशिष्टसत्तावान्जातेरित्यादावतिव्याप्त्याभावात्॥ नचसंयोगेनघटाभावस्येवतत्समनियतघटविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावत्वात्तत्प्रतियोगितावच्छिन्नस्यववाच्यत्वस्यसर्वसत्तात्प्रतियोगिव्यधिकरणभावस्येवाप्रसिद्धिः स्याद्यदिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नैव्यधिकरणस्यप्रवेशोनस्यादितिवाच्यं॥ यत्प्रतियोगिताविशिष्टस्यानधिकरणहेत्वधिकरणतत्प्रतियोगितावच्छेदकीभूतधर्मोयद्विशिष्टसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकस्तत्पारिभाषिकावच्छेदकमित्यस्यनिर्दोषत्वात्घटाभावस्यघटविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावस्वरूपत्वेपितस्यघटत्वावच्छिन्नयत्प्रतियोगित्वंतदाश्रयव्यधिकरणत्वस्यतत्रमुलभत्वादिति॥ नचतत्रावच्छेदकभेदेपिप्रतियोगितैक्यपुक्तंघटपटाद्यभावानामपेकप्रतियोगिताकत्वापत्तेरितिचेत्॥ अत्रप्रोचः॥ यत्प्रतियोगिताश्रयानधिकरणहेत्वधिकरणतत्प्रतियोगितावच्छेदकेत्वाद्यभिधानेबहिर्मान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः स्वरूपसंबंधात्मिकायाः प्रतियोगितायाः प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वात्बहिर्लावच्छिन्नाभावीयमहानसीयवद्भिन्नैयत्प्रतियोगित्वंतदवच्छिन्नानधिकरणहेतुमत्पर्वतादिनिष्ठबहिसामान्याभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतबहित्वादेः स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठनिरुक्तप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नैव्यधिकरणप्रवेशोतुतादृशप्रतियोगितायाञ्चवच्छेदकंयद्विहादिकंतदवच्छिन्नानधिकरणत्वंनहेतुमतः पर्वतादेरित्यदोषइत्याहुः॥ परंतुप्रतियोगिभेदेपेकधर्मावच्छिन्नाप्रतियोगितायाद्यवादकेवे

जाग०

तिमतेवहिमाधुमादित्यादौ नव्याग्निः परंतुतदुपान्यत्वविशिष्टसत्तावान् रूपत्वादित्यादावतिव्याप्तिरेवस्याद्यदिप्रतियोगितावच्छेदकाव
छिन्नव्यधिकरणभावोभोजनस्यात्प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य घटत्वादेः सर्वस्यैव तदुपान्यत्ववि
शिष्टसत्तात्वावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तादृशसमात्वस्य पारिभाषिकानवच्छेदकत्वादिति प्राहः ॥ इदं त्ववधान
म् ॥ अत्रापिलक्षणे हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्यत्संबंधेन पादशयादशधर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छे
दकं तत्तत्संबंधेन तादृशतादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतान्यसाध्यतावच्छेदकता घटकसंबंधावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वमेव साध्यता
वच्छेदके दृश्यम् ॥ नातः प्रागुक्तदोषा एव मवकाशेन वा महानसीयवद्वित्वादेः पारिभाषिकावच्छेदकतया तदप्यतस्य बहिःत्वादावसत्त्वमि
वहिमान्धुमादित्यादौ नव्याग्निः विशिष्टबहिःत्वाभिन्नस्यापि बहिःत्वस्य विशिष्टबहिःत्वावच्छिन्नविशेष्यतान्यविशेष्यतावच्छेदकत्वा न पादादिति
॥ ननु घटवान् महाकालत्वादित्यादौ नव्याग्निः गगनत्वादिविशिष्टस्य कालिकसंबंधेन संबध्यप्रसिध्या पारिभाषिकावच्छेदका प्रसिद्धः ॥
न च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये तादृशधर्मावच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वयद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वोभयाभावस्तत्त्वविवक्षितम्
तोगगनत्वादेः सुलभमिति वाच्यम् ॥ तथा सति प्रमेयधूमवान् वहेरित्यादावतिव्याप्तिरित्युक्तत्वात् धूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटितता
दृशोभयत्वाद्यपेक्षया प्रमेयधूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटिततादृशोभयत्वस्य गुरुत्वेन तदवच्छिन्नप्रतियोगिता प्रसिद्धेरिति चेन्न वदं
ति ॥ स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वानिविशिष्टोपादाय साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूत
तत्तद्धर्मावच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वस्य यद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वयत्कीनां प्रत्येकस्य च योर्व्यतिरेकः स धर्मः पारिभाषिकावच्छेद
कः प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वघटितोभयत्वस्य गुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे पित तत्तद्धूमप्रतियोगिकत्वघटितोभ

रामः

पाभावकूटमाद्यैव नातिव्याप्तिः कालो घटवान् कालपरिमाणदित्यादौ च गगनत्वमेव तादृशावच्छेदकमादाय लक्षणसमन्व
य इति ॥ वस्तुतस्तु ॥ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदको यो धर्मः प्रतियोगिव्यधिकरणतदवच्छिन्नाभाववत्तावच्छेदेन साध्यता
घटकसंबंधावच्छिन्नसंबंधितानिरूपितविशेषणतया यद्धर्मविशिष्टसंबंधितसामान्याभावस्तत्त्वयद्धर्महेतुमन्निष्ठाभावप्रतियो
गितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणवृत्त्यधिकरणतावच्छेदकत्वसामान्यस्य प्रकृतसाध्याधिकरणतावच्छेदकत्वनिरूपि
तस्वरूपसंबंधेनाभावस्तत्वे वा स्वविशिष्टसंबंधित्यादिनिरुक्तेः सात्त्व्यात् गगनत्वादेः सहजतः पारिभाषिकावच्छेदकत्वसुलभमिति
ध्येयम् ॥ केचित्तु तादात्म्यसाध्यता घटकान्यतरसंबंधेन यः स्वविशिष्टसंबंधितन्निष्ठो यस्तदन्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणः
भावः तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वत्वं मुक्तलक्षणार्थः ॥ तथा च तादृशान्यतरतादात्म्यसंबंधेन गगनत्वविशिष्टसंबंधिन्याकाशो वर्त
मानोऽपि गगनस्याभावो नैतादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्तस्य तादात्म्येन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् किंतु
घटाद्यभावएव तथेति तत्प्रतियोगितानवच्छेदकमेव हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतं गगनत्वमिति तदाद्यैव कालो घट
वान् महाकालत्वादित्यादौ संगतिः ॥ न चैवं धूमगगनाभावान्यतरस्य संयोगेन साध्यत्वे व ह्यादौ वतिव्याप्तिः तादृशान्यतरत्वापेक्ष
या लघुत्वेन धूमत्वस्यैव हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तस्य च संयोगतादात्म्यान्यतरसंबंधेन पस्तदन्यतर
त्वविशिष्टस्य संबंधिगगनाभावः तन्निष्ठस्य तादात्म्यसंयोगान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य धूमाभावस्य प्रतियोगिताव
च्छेदकतया धूमगगनाभावान्यतरत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति वाच्यम् ॥ धूमगगनाभावान्यतरत्वस्याप्यखंडस्य धूमत्व
तुल्यतया तस्यैव हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठातादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणभाव

जाग०

प्रतियोगितानवच्छेदकतयापारिभाषिकावच्छेदकत्वेनातिव्याप्तिविरहादिति प्राहुः॥ तन्मदं॥ रूपवान्घटत्वादित्यादौ अव्याप्तिप्रसंगात् हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकं यदुपपन्नं न्यतरत्वे तस्य रूपत्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठतादृशसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन रूपत्वस्यापि पारिभाषिकावच्छेदकत्वात् तथा हि तादात्म्यसमवायान्यतरसंबन्धेन यदुपपन्नं विशिष्टस्य संबन्धिरूपं पृथिव्यादिकं वा तत्र तादात्म्यसमवायान्यतरसंबन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणेन रूपत्वस्यान्यतरत्वावच्छिन्नाभावः समवायेन रूपे रूपत्वाव्यप्रतियोगिनस्तादात्म्येन च पृथिव्यादौ व्यात्मकप्रतियोगिनः संबन्धत्वात्॥ किंतु रूपत्वविशिष्टस्य तथाविधसंबन्धिनिष्ठो घटाद्यभावएव तादृशप्रतियोगिव्यधिकरण इति रूपत्वस्यान्यतरत्वे तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रौढ्यं॥ न च हेतुसमानाधिकरणस्याभावाप्यपि तादृशान्यतरसंबन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य वक्तव्यत्वात् नैष दोषः॥ तथा सति समवायेन घटत्वस्य प्रमेयस्य वा साध्यत्वे तादात्म्येन हेतौ घटत्वे प्रमेये वातिव्याप्तिप्रसंगादिति दिक्॥ अतएवेति॥ वस्तुतस्तत्त्वादि कल्पस्यादत्तत्वादेवेत्यर्थः॥ यथा श्रुतस्यावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्यादरे तु सत्तावान् जातेरित्यादावव्याप्तिः स्यादेवेति भावः॥ जातिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्तात्वान्यूनवृत्तिविशिष्टसत्तात्वावच्छेद्यत्वसमवायसंबन्धावच्छेद्यत्वोभयसत्ताद्यदवच्छेद्यताघटितजक्षणस्यापि प्रागुक्तस्य सत्तावान् जातेरित्यत्राव्याप्तिरतस्तदपि परिहरोति॥ एवमिति॥ स्वसाध्यतावच्छेदकं॥ अत्र स्वविशिष्टसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबन्धेन बोध्यं॥ तेन धूमत्वादीनां कालिकादिसंबन्धेन धूमत्वादिविशिष्टस्य घटादेः संयोगिनिवर्तमानस्याभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि धूमवान् वृद्धेरित्यादौ नातिव्याप्तिः॥ स्वविशिष्टसंबन्धित्वं तु साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन ग्राह्यं॥ तेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितायां कालिकादिसंबन्धेन यस्मिन् धूमत्वादिविशिष्टस्य संबन्धितान्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकानवच्छेद्यत्वविरहेऽपि धूमवान्

रामः

वृद्धेरित्यादौ नातिव्याप्तिः॥ न च सामान्यतो धूमसंबन्धिनि संयोगेन सर्वस्यैवाभावसत्ताधूमवन्निष्ठसंयोगसंबन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकाप्रसिध्वाकथमतिव्याप्तिरिति बोध्यं॥ गोत्वत्वघटाभावतादात्म्येन तत्प्रसिद्धेः संयोगसंबन्धावच्छिन्नगोत्वाद्यभावप्रतियोगितायां जायते न गवेतरसमवेतत्वाभावतादात्म्येनैवावच्छेदात्॥ न चैवमपि तदवच्छेद्यत्वाप्रसिद्धौ वनातिव्याप्तिः गोत्वादिभेदप्रतियोगितायां तत्त्वोक्त्यात्॥ न हि सापि गवेतरसमवेतत्वाभावावच्छिन्नागोरूपादौ गोत्वभेदात्प्रसंगात्॥ यदि च गोत्वताद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबन्धावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धौ वनातिव्याप्तिः गवेतरसमवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वमात्रघटिततादृशोभयत्वस्यैव लघुत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति विभाष्यते॥ तदोक्तरीत्या वृद्धिमान् धूमदित्यादावव्याप्तिवारणार्थमेव साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन स्वविशिष्टस्य संबन्धित्वं निवेश्यं॥ इत्थं च निरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्य एव साध्यवन्निष्ठाभावीय संयोगसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकी नूतगोत्वताद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबन्धावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावसत्ताधूमवान् वृद्धेरित्यत्रैवातिव्याप्तिः गुरुतयोक्तक्रमेण तादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धा वृद्धिमान् धूमदित्यादावव्याप्तिर्वास्यादतः प्रतियोग्यसंबन्धित्वेनापि स्वविशिष्टसंबन्धाविशेषणार्थः तदर्थं च प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबन्धित्वं॥ तेन संबन्धसामान्येन यः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबन्धावृत्तित्वविशिष्टसंबन्धी पूर्वतादिः तन्निष्ठस्य प्रलयपूर्वोत्पन्न कर्मात्मताभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं यत् घटत्वादिकंतदवच्छेद्यत्वसंयोगसंबन्धावच्छेद्यत्वयोश्च साधुन वन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्तेऽपि वृद्धिमान् धूमदित्यादौ नातिव्याप्तिः॥ न वा प्रतियोग्यसंबन्धि साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकी नूतविशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छेद्यत्वसमवायसंबन्धावच्छेद्यत्वयोः साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्तेऽपि सत्तावान् जातेरित्यादावप्रसंगः॥ प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोग्यसंबन्धिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबन्धे

जाग.

धीतन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं न घटाभावत्वगोत्वत्वादिकंतस्यापि साध्यवन्निष्ठादृशभेदादिप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्॥
किंतु लघुसमनियतं गुरुप्रमेयधूमत्वादिकमेव तथा॥ तथा च तदवच्छेद्यत्वाप्रसिध्यावद्भिमानधूमादित्यादावसंभवोऽप्यत्रिर्विपक्षः
साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वमपि साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नं ग्राह्यं॥ तेन संयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकभूत
गोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वप्रसिधेर्वलक्षणसंभवः॥ वस्तुतः प्रागुक्तपुष्पाञ्जलिपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन निरुक्तप्रतियोग्यसंबंधित्वमेव
साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनो वक्तव्यं॥ न तु प्रतियोगितापि तादृशसंबंधेन ग्राह्या॥ न त्वेवमपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियो
ग्यसंबंधिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावाप्रसिध्याविभुत्वविशिष्टघटवान्महाकालत्वादित्यादावप्यग्निः महाकालान्यत्व
विशिष्टघटत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यैव तादृशस्य कथंचिन्महाकाले प्रसिध्यातत्राग्नौ विचारयेत्पितृ॥ ह्यसंयोगेन वद्रेः साध्यतायां स
देतावप्यग्निः तत्संयोगेन युत्प्रतियोगिसंबंधितदन्त्यत्वस्य तद्विमत्यभावात् महाकालनिरूपितविशेषणतया घटादेः साध्यतायां
महाकालत्वादिहेतावुक्तक्रमेण व्याप्तिवारणसंभवाच्च॥ तेन संबन्धेन यः प्रतियोगिसंबंधी तदन्त्यत्वस्य महाकाले विरहात्॥ न वस्तु
वच्छेदकसंबंधसामान्यसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधियुक्त्विद्यत्तनुयोगिकत्वपादराप्रतियोगितावच्छेदकीवच्छिन्नप्रतियोगिक
त्वोभयाभावः तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं निवेश्यमतोगगनाभावकारैव प्रसिद्धिरिति वाच्यं॥ स्वस्वरूपसंबन्धेन गगनादवच्छि
नत्वपक्षे एव प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावगर्भनिरुक्तादृशतत्त्वगगनाभावमाहायप्रसिद्धसंभवात्कालिकविशेषणतायां गगनु
त्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वसाध्यवन्महाकालानुयोगिकत्वेभयोः सत्त्वादिति चेत् एतदस्वरूपेनैव प्रतिप्रतियोगितयोरित्यादिना प्रतियो
गिवैयधिकरणमुपेक्ष्य ज्ञानंतरवक्ष्यत इत्येके॥ परंतु निरुक्तप्रतियोग्यसंबंधिप्रकृतसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येय

रामः

रमावच्छिन्नत्वसाध्यताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रति
योगितासामान्येतादृशोभयाभावकूरवत्त्वविक्षिप्तं॥ अस्मिन् समवायाद्यवच्छिन्नघटाद्यभावप्रतियोगितायां पक्षालिकसंबंधावच्छिन्न
त्वघटत्वाद्यवच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वं तदेव प्रतियोग्यनधिकरणमहाकालनिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येपीति घटवान्महाकालत्वादि
त्यादौ नाग्नौ॥ पक्षद्वितीयादृशतत्त्वनिरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये एव गुणत्वाद्यवच्छेद्यत्वसं
योगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयाभाववत्त्वेपि धूमवान्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः धूमत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयाभावस्यापि ता
दृशत्वेन तस्यैव प्रतियोग्यनधिकरणवद्भिमाननिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये विरहात्संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमाभावप्रतियोगिता
यां तदसत्त्वादित्याहुः॥ ननु स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकेत्यत्रानवच्छेदकत्वं न तादृशवच्छेदकप्रतियोगिकभेद
मात्रं धर्ममात्रस्यैव तादृशयुक्त्विद्यत्तदवच्छेदकमिन्नत्वेन व्याप्तिवृत्त्या संभवप्रसंगात्॥ किंतु तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छि
न्नप्रतियोगिताकोभेदः॥ तथा च तदवच्छेदकत्वगर्भायानिरुक्तेः प्रमेयवद्भिमानधूमत्वादित्यादावतिव्याप्तिः अवच्छेद्यत्वगर्भायास्तु प्रमे
यवद्भिमानधूमादित्यादावप्यग्निः प्रमेयवद्भित्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकवृत्तिप्रतियोगिताया लाघवेन वद्भि
मन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनैवावच्छेदात् अतश्चाह॥ प्रतियोगिताश्चेति॥ तादृशवच्छेदकनिष्ठप्रतियोगितायुक्तयोर्विशि
ष्टतत्त्वदवच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेन प्रवेशनीयाः॥ न त्वनुगततादृशवच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेन युतो गुरुधूमस्यानवच्छेदकत्वेनैव वचत्वेन
दित्यर्थः॥ स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयप्रतियोगितायुक्तीविशिष्टोपाशयतत्त्वप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूरवत्त्वं निवेश
नीयमितित्वप्यभ्यानंततत्त्वप्रतियोगिताविशेषितावच्छेदकत्वव्यक्तीनां वास्तविकतत्त्वदवच्छेदकत्वव्यक्तीरपेक्ष्य गुरुत्वेन तत्त्वप्रति

जाग०

योगितावैच्छेदकत्वावच्छिन्नमेरानामनिरूपिताप्रसिद्धादुर्वचनतादृश्यात्॥यद्विषयसमनियतनामौधुर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्यनेदे
मानाभावः॥तदातत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नमेदेकूटस्यप्रवेशेनेदंति॥तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यतत्तदवच्छेदकत्वस
मनैयत्याभावेनगुरुत्वस्याकिंचित्करत्वादितिध्येयं॥संबंधमेदमिति॥इदंवाप्रागेवनिरुक्तिव्याख्यायांप्रपंचितं॥ननुप्रतियोग्यनधि
करणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायाःसंयोगत्वावच्छेदकत्वमपिसंयोगत्वस्यस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाभा
वात्संयोगिसत्त्वादित्यत्रातिव्याप्तिरत आह॥अभावश्चेति॥निरुक्तित्रयेपातिशेषः॥तथाचप्रतियोग्यनधिकरणस्वविशिष्टसंबंधिनि
ष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वंसंयोगत्वेप्यक्षतमितिहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायास्तदवच्छेदकत्वादेवनातिव्याप्तिरितिभावः॥नन्वेवं
गोभानमहाकालत्वादित्यत्राव्याप्तिः॥गोत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावमात्रस्यैवसाध्यताघटककालिकसंबंधेनमहाकालेप्रतियोगिस
मानाधिकरणतयास्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठप्रतियोग्यसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाप्रसिद्धेरत आह॥कालिकेति॥
तथाचसावच्छिन्नानधिकरणसाध्यवत्त्वंउक्तानिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेवतत्तद्वक्तित्वेनिरुक्तावच्छेदकत्वसुतन्मितिभावः
॥ननुहेतुमन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैवघटत्वादिविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छि
न्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धावहिमान्धूमादित्यादाव्याप्तिवारकं द्वितीयनिरुक्ताभावेप्रतियोगिवैयधि
करण्यनिवेशतांअवच्छेदताघटिततृतीयनिरुक्तावपिबहुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्यैवधूमत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीय
संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेदताभावाद्धूमत्वान्वहेरित्यादावित्याप्तिवारणार्थमभावेतद्विशेषणं
यतांप्रथमनिरुक्तौतुप्रतियोगिवैयधिकरणमभावेविशेषणंकिमर्थमित्याशंकते॥नचेति॥वाच्यमितिपरैरान्वयः॥संयोगीद्वयत्वा

रामः

दित्यादाव्याप्तिवारणंमौलस्यफलमन्यथोपपादयति॥संयोगत्वाद्यवच्छिन्नेति॥इत्थेरिति॥अव्याप्त्यनवकाशादित्यग्रेनपःसंयोगीस
त्वादित्यादावित्याप्तिवारणमिदमीयस्यफलमन्यथाकुरुते॥गुणंहीति॥इत्यतत्तद्व्याख्यासमवेतत्वविशिष्टसकलद्रव्यसमवेतत्वत
अनसमवायसंबंधेनाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वाघवेनद्व्यान्यासमवेतत्वस्यैवतयात्वादित्यतस्तथैवाह॥इत्यत्रात्रेति॥इत्यान्या
समवेतत्वैत्यर्थः॥अतश्चेति॥अतिव्याप्त्यनवकाशादिति योजना॥धूमवानिति॥इत्याणमव्याप्यरसितयाधूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववत्यपिधूम
त्वादिविशिष्टस्यसत्तादितिभावः॥ननुहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयद्योगोलकासंयुक्तत्वंधूमत्वविशिष्टस्यतदवच्छिन्नाभाववे
दृष्टित्वादेवनातिव्याप्तिरत आह॥नहीति॥इत्थंवावच्छेदकनिरुक्तौप्रतियोगिवैयधिकरणस्यप्रवेशेनैवमूलोक्तहेतुसमानाधिकर
णभावेपितदवश्यंनिवेश्यं॥अन्यथाहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगिवैयधिकरणा
वच्छिन्नस्याधिकरणगुणंहीसंयोगत्वादिविशिष्टस्यावृत्तेःसंयोगीद्वयत्वादित्यत्राव्याप्तिरितिभावः॥जाघवमभिप्रेत्याह॥प्रतियोगितयो
रिति॥मौलेदमीयप्रतियोगित्वयोरित्यर्थः॥तथाचहेतुमन्निष्ठाभावीयतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिदप्रविहि
न्नतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदसंबंधस्वविशिष्टसामान्यकत्वंप्रथमस्याद्वितीयस्यतुस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयतत्त
त्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतहेतुसमानाधिकरणभावीयतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकधर्मकत्वंमर्थः॥तत्तत्सं
बंधावच्छिन्नत्वपर्यवसन्नस्यैवसंबंधावच्छिन्नत्वस्याननुगमाद्विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वप्रवेशावश्यकत्वेनजाघवाच्चाह॥विशेषणतेति॥
अभावीयविशेषणतायाजहणघटकत्वमभिप्रेत्याह॥तदन्यत्वतेति॥प्रमाविषयत्वीयविशेषणतायास्तथात्वमभिप्रेत्याह॥तदन्यत्वप्र
कारकेत्यादि॥साध्यवत्त्वस्यावश्यंपस्थितिकृतपातद्वटितधर्मस्योपस्थितिलाघवात्तमाद्यैवातिव्याप्तिवारणंमुघटमित्याशयेनाह॥

जा ग०

साध्यवत्त्वादि॥ नन्वेवं हेतुमन्निष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येयद्वर्मविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावीयविशेष
णताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नत्वोभयाभावः साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन
तदधर्मावच्छिन्नो हेतुव्यापकइत्युक्तक्रमेण तृतीयस्यार्थः फलितः॥ तथाच विशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येयसाध्य
तावच्छेदकीभूतसंयोगसंबन्धावच्छिन्नत्वाभावेन तादृशोभयासत्वाद्धर्मवान् बहिरित्यत्रातिव्याप्तिः॥ नन्वेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
यां विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वेन देयमिति वाच्यं॥ बहिर्मत्वप्रकारेकप्रमाविशेष्यत्वादीनां संयोगादिसंबन्धेनाभावस्य हेतुमत्तिसत्वेन
वह्निमान्धूमादित्यादौ सर्वत्राव्याप्तिप्रसंगादित्यतः साध्यतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नत्वापत्तिरित्यागेन तृतीयस्यार्थे निष्कर्षदर्शयति
॥ तथाचेत्यादिना॥ यदमेति॥ यत्पदं साध्यतावच्छेदकपरं॥ तत्संबन्धावच्छिन्नेति॥ विशेषणताविशेषावच्छिन्नेत्यर्थः॥ अत्र प्रतिपदव्यावृ
त्तिरुक्तदिशा बोध्या॥ नन्वनिरुक्तप्रतियोगितासामान्येयद्वर्मविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छे
दकावच्छेद्यत्वं साधने तदधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरणमेव जायवाद्यामिरुचितेति वाच्यं सामान्यपदस्य व्यापतावाचित्वेन निरुक्तप्र
तियोगितात्वव्यापकतावच्छेदकं यदधर्मावच्छिन्नवन्निष्ठविशेषणताविशेषावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यतात्वमित्यर्थपर्य
वसानेन प्रमेयधूमवान् बहिरित्यादावतिव्याप्तापत्तेः॥ प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यतात्वस्य गुरु
धर्मतया वह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्ववन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तादृशप्रतियोगितात्वव्यापकतावच्छेदकत्वात्
॥ अस्माकं तु प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं पदयः पितुं भेदतः तदवच्छेद्यत्वाभावेनैव साधनवन्निष्ठाभावप्र
तियोगितात्वव्यापकत्वाभावेनातिव्याप्त्यसंभवात्॥ एतेन साधनसमानाधिकरणभावसामान्येयद्वर्मावच्छिन्नसमानाधिकरण

रामः

भावत्वं तादृशभावप्रतियोगितासामान्येयद्वर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणभावप्रतियोगित्वं साधने तदधर्मावच्छिन्नसमानाधिकर
णमेव व्याप्तिः॥ जायवादित्यपि प्रत्युक्तमिति ध्येयं॥ साध्यसाधनभेदेन व्याप्तिर्विभिन्नतया प्रमेयवह्नितादिना गुरुधर्मेण साध्यतास्य ल
एव साध्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वाप्रसिद्धाप्रोक्तक्रमेण व्याप्तिर्वाव्यावह्निमान्धूमादित्यादौ तु लघुधर्मेण साध्यतास्य लेहेतुमन्निष्ठाभावप्र
तियोगितासामान्येयसंबन्धावच्छिन्नत्वयदधर्मावच्छिन्नत्वोभयाभावघटितैव सावक्त्याशङ्क्यस्य किं चित्करत्वात् इत्याह॥ यत्र सदेतुवि
शेष इति॥ अन्यमतमुपन्यस्यति॥ गौरवेति॥ यादृशप्रतीत्या गुरोरवच्छेदकत्वसिद्धिस्तद्वद्वैगौरवज्ञानस्य यद्विरोधित्वस्यातदा
प्रमाणभावात् गुरोरवच्छेदकत्वं न स्यात्॥ नन्वेतदस्तीति भावः॥ यद्यपि गौरवस्य ज्ञानमात्रं नावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकं विशिष्टसत्तात्
स्य द्रव्यत्वपक्षया गुरुत्वग्रहेपि विशिष्टसत्तानास्तीति प्रतीत्या तदवच्छेदकत्वग्रहस्य प्राञ्चैरपि स्वीकारात्॥ नन्वतद्वर्मासमानाधिक
रणधर्मधर्मिकस्तदपेक्षया लघुत्वग्रहस्तद्वर्मावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकः॥ नालधूमत्वसमानाधिकरणधर्मत्वे तदपेक्षया लघुत्व
ग्रहेपि नालधूमो नास्तीति प्रतीत्या नालधूमत्वस्यावच्छेदकत्वावगाहनस्य सर्वसंमतत्वात्॥ नापि तद्वर्मासमनियतधर्मधर्मिक एव
तदधर्मापेक्षया लघुत्वग्रहस्तद्वर्मावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधक इति सांप्रतं घटज्ञानत्वापेक्षया लघुत्वोपि ज्ञानस्य त्वेव घटज्ञानत्वसम
नियतत्वाभावाद्गुरुत्वपि घटज्ञानत्वस्य संयोगसंबन्धावच्छिन्नघटज्ञानभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वापत्तेः॥ तथापि संसर्गमर्गादि
याप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य ग्रहं प्रतितादात्म्येन कंबुग्रीवादिमत्वस्त्वसत्तत्तु रुधर्मः प्रतिबंधक इति न कदापि तेषु संसर्गमर्गादि
यावच्छेदकत्वग्रह इति प्राज्ञां तात्पर्यं॥ वस्तुतः संसर्गविधया कंबुग्रीवाद्यवच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वावगाहितान् प्रतिसमानविशेष्यत्वं
प्रत्यासत्पाकंबुग्रीवादिमत्वाद्यपेक्षया लघुधर्मवच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वज्ञानत्वेनैव प्रतिबंधकत्वं प्राप्तामभिप्रेतं॥ तथाच जलादौ निर्व

जाग- हितस्याग्रहदशायां बहिःमत्वमस्येवोक्तमेणगौरवस्याग्रहदशायां अधिकं बुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता कत्वेनापिताह
 राग्रहो जायत एव। अन्यथा तदानीं मुत्तमस्य कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादिप्रत्ययस्य बाधनिश्चयविधया कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्न
 स्पविशिष्टबुद्धौ प्रतिबंधकतानुपपत्तेः कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिता काभावत्वेन निश्चयस्य तदप्रतिबंधकत्वादिति ध्येयं। प्रतीति-
 र्वलं अवच्छेदकत्वावगाहितं गुरुपाति। तथा च स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वघटितं मूलोक्तं यथा श्रुतमेव व्याप्तिक्षणं सम्यक्प्र-
 मेयधूमत्वादेरपितादशावच्छेदकत्वेन व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिविरहादिति कृतं पारिभाषिकावच्छेदकत्वं निर्व्वनेनेति भावः। ननु कृते
 मेणगौरवज्ञानस्य विरोधित्वात्तादृशप्रतीत्यावच्छेदकत्वं तु नावगाह्यते। किंतु कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिता काभावमात्रमित्या-
 शंका निषेधति। नवेति। अवलंबनविषयः। तथा विधेति। कंबुग्रीवादिमत्वावच्छेदकत्वं तादृशप्रतीतिः। कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्या-
 कारकप्रतीतिः। अनुदयादिति। तथा च तन्मते कंबुग्रीवादिमदंतरस्याभावमादाय तदुदयप्रसंग इति भावः। ननु तथा विधय किं
 विद्यकिं निर्णये स एव प्रतिबंधकः। अन्यथा विशेषादर्शनं दशायां तत्रापि कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति प्रतीतिर्जायत एवेत्यत आह।
 अत एवेति। गुरुधर्मस्यावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः। न प्रमाणमिति। कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता काभावमन्य कंबुग्रीवादि-
 मत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता काभावप्रकारकत्वेन तादृशान्वयबोधो भ्रम इति तादृशशब्दस्य भ्रमजनकत्वेनाप्रमाणत्वं तन्मते च कं-
 बुग्रीवादिमत्प्रतियोगिता काभावमन्यताया घटवत्त्वात् तादृशप्रतीतेर्न भ्रमत्वमिति तादृशशब्दोपप्रमाणं न स्यादित्यर्थः। ननु भ्र-
 मत्वस्य प्रकारकभेदेन भिन्नत्वात् सर्वत्र तादृशवद्विरोध्य कत्वं न भ्रमत्वघटकं समवायेन गगनादिभ्रमेतन्निवेशवैयर्थ्यात्। तथा च त-
 नेव प्रकृतेऽपि कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिता काभावप्रकारकता माने एतादृशान्वयबोधो भ्रमो भविष्यतीत्यत आह। प्रमाणं वेति। त

रामः

था च तत्रापि कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति शब्दः प्रमाणं न स्यादित्युक्तमेनामेपि प्रकृते भ्रमत्वं तादृशवद्विरोध्यता कत्वघटितवा व्यभिचि-
 भावः। धूमो न बहिःप्राप्य इत्यादि नो बहिःप्राप्यभावकूटार्थकत्वं तत्कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादि नोपि कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगि-
 काभावकूटबोधकत्वादेव तादृशशब्दस्याप्रामाण्यात्पुनरेव। अन्यथा धूमो कसाधारणं नुगतया प्रेरणा वा दलोकगर्भया प्रित्वा
 वच्छिन्नाभावस्य धूमसत्वात्तादृशधूमो न बहिःप्राप्य इत्यादि वाक्यस्य प्रामाण्यात्पुनरेव। एवं गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वात्तादृशधर्मव-
 च्छिन्नस्य विशिष्टबुद्धिप्रतीतितादृशधर्मोऽयं प्रतियोगिकाभावकूटवृत्तानिश्चयत्वेनैवान्वयगत्या विरोधित्वकल्पनात् कंबुग्रीवादिमान्ना-
 स्तीति प्रतीतिदशायां कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति प्रतीतिरपि नेति प्राचीनमतनिगर्वात्। गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वेन प्रेरितुर्वचत्वमि-
 त्याह। नवेदेवमिति। लक्ष्मि। अयं गुणविशिष्टसत्वादेत्याहो अयत्वं समनियतानां गुणवत्त्वविशिष्टसत्वादीनामित्यर्थः। अया-
 मिमुपपादयति। गुणादिति। ननु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वयत्कीनातंत्र्यक्रित्वेनाभावकूटत्वमेव साध्यतावच्छे-
 दकांशनिवेशप्रमतो नोक्तदोष इत्यत आह। तत्र हि। यद्यपि गुरोरेवच्छेदकत्वपक्षेऽपि स्वप्रतियोगिअधिकरणभावघटितया-
 मिस्तत्र प्रतियोगितायक्तिगर्भत्वेन दूतं यत्वं। तथापि व्याप्य हन्ति साध्यकस्थलीयव्याप्तिप्रायेण तत्र प्रतियोगिवैयधिकरण-
 प्रवेशात्तनिरवच्छिन्नहेतुधिकरण हन्ति काभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव सर्वत्र व्याप्तौ प्रविष्टमित्याशयेनेदमिति तु परमार्थः।
 तेनाप्यहन्ति साध्यकस्थलेऽपि न दूतं यता व्याप्तेरिति ध्येयं। अयत्वं वेति। अयं निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वतापेक्षया
 अयत्वं तावच्छिन्नवच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य गुरुतया तदवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेरिति भावः। ननु हेतुमन्निष्ठाभाव

जाग०

प्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्वर्मावच्छिन्नाभाववत्संबन्धस्वविशिष्टसामान्यकभिन्नस्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रति
 योगितानवच्छेदकीभूततादृशधर्मकभिन्नवायत्साध्यतावच्छेदकंतद्वच्छिन्नसामानाधिकरण्यव्याप्तिरित्यत्रहेतुमन्निष्ठाभा
 वीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येयधर्मविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावीयतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छे
 द्यत्वंनास्तिसाधनेतद्वर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यव्याप्तिरित्यत्रवापुर्ज्ञेयत्वाभावात्तथैवव्याप्तिर्वाच्यास्त्यतआह॥उपदिशते
 ति॥स्वत्वादीति॥आदिपदेनव्यापकतापर्यवसन्नस्यतत्तद्वच्छेदकत्वाभावगर्भसामान्यत्वस्योपग्रहः॥अतएवगुरोरवच्छेद
 कत्वादेव॥संगच्छतइति॥अन्यथाग्राह्यगंधत्वापेक्षयागुरुत्वेनग्राह्यग्राह्यगुणत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धानद्वुन्नित्वरूपं
 भिचारित्वंतत्रनस्यादितिभावः॥अत्रयद्यपिसाध्यव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभाववद्वुन्नित्वमेवव्यभिचारःसर्वग्राह्यगंध
 त्वावच्छिन्नाभाववद्वुन्नित्वेनैवतत्रमुलभइत्यपिशक्यतेवक्तुं॥तथापितद्वुद्धेःप्रकृतसाध्यकानुमित्यविरोधितयाहेताभासता
 नस्यात्पक्षिषयकत्वेनयादृशानुमानविरोधित्वंतस्यैवतत्रतथात्वादितिभावः॥तदस्तुसर्वतोमम॥इत्यवच्छेदकनिरुक्ति
 रिष्यणीजागदीशी॥ ॥॥रामः॥

रामः